

Opponensi Vélemény

Molnár Antal: *„Magyar Hódoltság – Horvát Hódoltság. Magyar és horvát katolikus intézmények az oszmán uralom alatt”* című akadémiai nagydoktori disszertációjáról

A történetírás legmagasabb szintje, amikor a részleteiben feltárt kutatási eredmények egy olyan nagyobb áttekintésre adnak lehetőséget, ahol a téma elméleti háttere mellett a vizsgált jelenség rendszerszerű bemutatása is megvalósul. Ahhoz, hogy a szerző idáig eljusson, nem a görcsös elméletgyártásokon keresztül vezet az út, hanem a jó kérdésfeltevéseken, a téma szakirodalmának lehető legteljesebb ismeretén, és a nagyon aprólékos forrásfeltáráson. A véleményezésre kerülő munka ennek a kritériumnak teljes mértékben megfelel.

Molnár Antal évtizedek óta kutatja nagy szorgalommal a magyar hódoltság katolikus közösségeinek a történetét. A téma nagy hazai és nemzetközi jelentőséggel bír, és a jelen korszak muszlim-keresztény viszonyainak átrendeződése idején komoly aktualitással is rendelkezik.

A munka kiindulópontja egy nagyon fontos kérdésfeltevés, amelynek a megválaszolása végig jelen van disszertáció teljes egészén, amely pedig így hangzik: Igaza volt-e Salamon Ferencnek és nyomában Szakály Ferencnek, amikor a hódoltság történetét világtörténelmi kuriózumnak írta le? Mint a dolgozatból is látható, a hódoltság kutatása hosszú időn át – annak ellenére, hogy a 16-17. századi magyar történet szerves része – viszonylag kevés figyelemben részesült. Az olyan szempontú vizsgálat, amelyet disszerens folytatott, a mai napig nem volt általános. A hódoltság mindennapjaival való foglalkozáshoz két nagy forráscsoportból szokás hozzáférni: egyrészt a zömében magyarul és latinul írt helyi forrásokból, amelyek legtöbb esetben a hódoltsági mezővárosok vagy a menekült vármegyék, illetve egyházi intézmények anyagából maradt fenn, vagy pedig tisztán oszmán szempontból, a török nyelvű adólisták, összeírások segítségével.

A nyolcvanas évektől kezdve indult meg a hódoltsági missziók vatikáni anyagának a feltárása, amely új dimenziókat teremtett a vallási élet, de a mindennapok története tekintetében is. Meg kell emlékezni arról, hogy az első lépések – ismereteim szerint – a szegedi régi magyaros körhöz kötődtek, Lukács László vatikáni kapcsolatainak köszönhetően Keserű Bálint, Balázs Mihály és Monok István által szerkesztett kötetek (Adattár XVI-XVIII. századi szellemi mozgalmak történetéhez) sorozatában jelentek meg. Molnár Antal ennek feltáró, elemző munkának a folytatását végzi. A hódoltságban működő szerzetesek jelentéseinek, levelezéseinek, a Propaganda Fide Kongregációval való kapcsolattartásuk eredményeinek a feldolgozásával kezdett hozzá a hódoltsági katolicizmus feltérképezéséhez. Az induláskor a fentiekhez hasonló témájú forrásfeltárásokkal és azok publikálásával Tóth István György foglalkozott, azonban egy-egy korszak és terület strukturális jellemzőinek kidolgozása – meglátásom szerint – elsősorban Molnár Antal nevéhez kötődött. Disszertációját egy sor (ha jól számoltam tíz) monográfia és számtalan magyar és idegen nyelvű tanulmány megjelentetése

előzte meg. Tulajdonképpen a jelen disszertáció szinte minden egyes fejezete egy-egy korábban írt kötet anyagát képezte, amely tény azt is aláhúzza, hogy a szerző a részkutatásainak összességével alapozta meg jelen összefoglalóját.

A disszertáció hat nagy fejezetből áll, amelyeket azzal is különválasztott, hogy ezeknél újra kezdte a lábjegyzetelést. A (1) Bevezetésben a kérdésfeltevése háttérét és a munkamódszerei, illetve a feldolgozott levéltári anyagot mutatta be. A következő részben Az oszmán-keresztény kondomínium Magyarországon és Európában című fejezetben (2) a hódoltság múltjának kutatástörténetét foglalta össze, mégpedig európai kitekintéssel. A harmadik nagy egység tartalmazza a katolikus egyházi intézmények működésének bemutatását az egyházszerkezeti kérdésektől az adóztatás, illetve a hírszerzéshez való viszonyulásukig bezárólag (3). A fenti két nagy szűken vett magyarországi áttekintés nélkülözhetetlen a disszertáció második felében lévő, a horvátországi határvidékkel és a horvát „hódoltsággal” nagyjából Szlavóniával való összehasonlításra. Ennek sikeres elvégzéséhez szükség volt a horvát-szlavón katolikus egyház 16-17. századi történetének áttekintésére (4), amelyből látni lehet, hogy az miképpen vált el a magyarországi fejlődési úttól. Az utolsó tényleges fejezet pedig a horvát-szlavón egyház – messziről nézve hasonló, közlőrl nézve pedig teljesen eltérő – hódoltsági szerepléséről szól (5). Az utolsó fejezetben, az összegzésben (6) ismét visszatért a kiindulóponthoz, a feltett kérdéshez: valóban eltérő-e a magyar hódoltság az Oszmán Birodalom határvidékén kialakult más rendszerektől. A válasza egyértelműen: igen.

A disszertáció végén található a felhasznált levéltári anyag jegyzékszerű bemutatása (6 oldal) és a bibliográfia (41 oldal).

Mind a feldolgozott levéltári anyag, mind a szakirodalom, s különösen annak nyelvi sokszínűsége figyelemreméltó. A felhasznált magyar nyelvű irodalomon túl az olasz, francia, angol és német mellett külön felhívnam a figyelmet a nagyszámú horvát nyelvű cikkekre és könyvre. A horvát történetírás eredményeinek beemelése nélkül elképzelhetetlen lenne, hogy a disszerens eredményei időállóak lehessenek.

Az első nagy fejezet ezekkel a sorokkal kezdődik: „Jelen munka legfontosabb célkitűzése, hogy a katolikus egyházi intézmények hódoltsági jelenlétének feltárásával mélyítse el az oszmán-magyar kondomínium sajátosságaira vonatkozó ismereteinket. Ehhez kiindulásul mindenképpen érdemes tisztázni a kettős uralom lényegi elemeit, illetve választ keresni arra a kérdésre: mennyire tekinthető egyedülállónak egy külső, adott esetben keresztény hatalmi tényező párhuzamos joggyakorlása az Oszmán Birodalom területén.” (21. old.)

Salamon Ferenc és Szakály Ferenc elméletének európai visszhangja igen szűk körű volt, az oszmanisták nem értették meg, illetve félreértették azt. A szerzők közül legnagyobb mértékben Markus Koller foglalkozott a kérdéssel, korábban azonban Ágoston Gábor is megpróbálta az oszmán határvidék teljes területén értelmezni a tárgyalt tételt. Ezek mellett jelen sorok írójának a Koller könyvét kritika alá vevő recenziójának rövid ismertetése, illetve ennek kritikája is olvashatjuk a disszertációban.

Markus Koller a bohumi egyetem fiatal professzora habilitációs írásaként kezdett foglalkozni a magyar hódoltság történetével. Akkoriban a GWZO oszmán-kutatócsoportjának tagjaként

dolgozta ki elméletét a magyar történetírás „nacionalista” megközelítésével szemben. Bár látható, hogy nyelvismerete hiányában a bibliográfiájában feltüntetett műveket többnyire csak címszerűen ismerte, mégis megfellebbezhetetlen felsőbbbséggel utasította el a hódoltsági magyar intézmények működéséről vallott tételeket. Egy nagyon lényeges elem rendre elsikkadt, mind a kritikában, mind annak a kritikájában: magam is jelen disszertáció olvasása közben figyeltem fel egy utólagosan triviálisnak tűnő nüánszra: nem az volt a kérdés, hogy volt-e nem-muszlim autonóm közösségi élet, öngazgatás, egyházi szerveződés máshol is az Oszmán Birodalom területén. Ilyen volt. A különbség a vazallusok, vagy „autonóm” intézményrendszerek és a hódoltság között az, hogy ezen előbbiek mind az oszmán állam belső szerveződéseivé váltak, míg a magyar világi és egyházi jelenlét a határon túli ellenséges területéről való behatolást, „visszafoglalást” jelentett. Molnár Antal nagyon részletesen áttekintette az oszmán határvidékek helyzetét a tárgyalt kérdés mentén. Magam csak egy területet tudok elképzelni, ahol a magyar hatósági továbbéléshez hasonló viszonyok megvalósulhattak: a perzsiai-oszmán határoknál, illetve a perzsa fennhatóság alatt álló kaukázusi fejedelmek „hódolt” területein. Nincs azonban semmilyen adatot innen sem, amely a Szakály-féle tételt megcáfolná.

Molnár Antal is körbejárta az oszmán nyugati határvidéket Podóliától Montenegro hegyei közötti autonóm területen keresztül a velencei határvidék Poljica nevű területéig. A vizsgált földrajzi térségekben három eltérő formáció alakult ki: 1) Vagy nem alakult ki a kívülről jött adóztatási rendszer (Podólia), 2) vagy egyszerűen vazallus területnek minősül a térség (Poljica). Ezeken kívül fennmaradhatott valamilyen magyar hódoltságához hasonló szervezeti keret, Dalmáciában, azonban az adóztatás, közigazgatás és a jogszolgáltatás megléte esetén sincs olyan rendszeresség, mint a magyar példa esetében.

A magyar hódoltság katolikusainak helyzete a határ túloldalán székelő katolikus egyházi intézmények és a boszniai ferencesek közötti küzdelemként is értelmezhető. Nagyon fontos megállapítás: a boszniai ferenceseket a Propaganda Fidei Kongregációval való szoros kapcsolatuk ellenére is az oszmánokkal meglévő viszonyuk miatt leginkább a balkáni ortodox egyházhoz lehet hasonlítani! (77 old.) Bár nem vagyok híve, különösen egy ilyen nagyon jól adatolt disszertáció esetén, hogy az ember új szakirodalmat javasoljon, itt azonban megemlíteném Macit Kenanoğlu (Osmanlı Millet Sistemi: Mit ve Gerçek. / Osman millet rendszer, mítosz és valóság. İstanbul, 2004.) című könyvét, amely sok fontos török adatot hoz a különböző keresztény felekezetek portai kapcsolatára, de az egymás elleni törekvéseire is.

A hódoltsági katolikus jelenlét elsősorban a szerzetesekre épült, a magyar ferencesek mellett a jezsuita misszió jelentette a magyar egyház legfontosabb hódoltsági szervezeti keretét. Amíg a jezsuiták a hódoltság északi részén (Pécsig bezárólag) az 1630-40-es években komoly sikereket tudtak elérni (akár különböző szintű iskolák alapításával és fenntartásával is), addig a hódoltsági déli részeiről Belgrádból és Temesvárról is visszaszorultak. Az iskolahálózatuk a hódoltságban elsődlegesen a katolikus ifjúságnak tanulási lehetőségét jelentette, ugyanakkor a gyöngyösi gimnázium nemcsak a tananyag színvonalával, hanem a tanulók létszámával (200-350 fő) is kiemelkedett. Ugyanakkor ez az intézmény a hasonló jezsuita oktatási egységekkel egyenrangúnak számított a magyarországi, de európai viszonylatban is.

Nagyon meglepő a protestáns és a katolikus intézmények rendiség szempontú összehasonlítása: „Ebben az összefüggésben nincs értelme a protestáns intézményi jelenlétről beszélni a hódoltságban, hiszen az evangélikus, református és főleg unitárius felekezetek és azon egyházi szervezetek nem képezték a magyar rendiség intézményes valóságának részét.” Ennek a kijelentésnek a háttérét a királyi országrészen a protestáns egyházak államjogi helyzetével magyarázta disszerens, vagyis: a protestáns egyházak nem rendelkeztek képviseleti joggal az országgyűlésen. Majd így folytatta: „Ennek értelmében a reformáció eredményeként létrejött hódoltsági protestáns intézményrendszer, a református és unitárius egyházkerületek, az ezek keretében működő szuperintendensek és lelkészek nem tekinthetők a magyar rendi intézményrendszer hódoltsági képviselőinek. Másképp fogalmazva, konfesszionális, kulturális és nemzetmegtartó jelentőségüket maximálisan elismerve, a protestáns egyházi struktúrák közjogi értelemben a nemesi birtokjogon alapuló földesúri jelenléttel és a vármegyei intézményekkel egy kategóriában, a katolikus egyháztól eltérően, a hódoltságban sem értelmezhetők.” (Zárójelben jegyzem meg: hogy akkor miként kell rájuk tekinteni, hiszem az Oszmán Birodalom szerkezeti elemei közé beépülő szervezetként (mint a boszniai ferencesek vagy az ortodox egyház) szintén nem írhatók le.)

Molnár Antal kifejtette, hogy a katolikus egyház jogait a magyar királyok és az oszmán szultánok a békeszerződéseikben is garantálták. Ennek bizonyítására az 1615-ös u. n. bécsi béke hetedik pontja korabeli magyar fordítását idézte. Ebben a békeponthoz az szerepel, hogy az egyházi embereknek, papoknak, jezsuitáknak és batároknak mindenütt szabad az oszmán birodalom területén „régiszentegyházokat megfödni és fölépítenie és az ő rendik, hivataljok és a régi mód szerint isteni szolgálatot adminisztrálni, predikálni és a szent evangéliumot olvasni szabad legyen”

Az a tény, hogy a katolikus egyház működésére vonatkozóan a két hatalom közötti békeszerződésben külön békepont található, valóban kivételesnek számít. Utána néztem, hogy ennek a nagyon általános, a magyar hódoltságon is túlmutató engedélynek a későbbiekben mi lett a sorsa. Az 1615-ös békeszerződésben lévő szövegváltozat későbbiekben, 1615-1628 közötti békepéldányokból hiányzik.

Amikor azonban az 1642-ben keletkezett u. n. második szőnyi békében visszakérült, akkor egy szűkített változattal találkozunk. *Articulus VII: Religiosi, monachi, Iesuitae, et sacerdotes religionis Papae, qui Quinqueecclesiis et in aliis locis habitant, non affligentur neque vexabuntur iniuste, conservabuntur iuxta capitulationes et decreta a Porta obtenta, neque permittentur ut sint molestati.* (A hetedik pont: A pápa vallásának egyházi embereit és szerzeteseit, a jezsuitákat és papokat, akik Pécsen és más helyeken laknak, sem jogtalan bántalmazás, vagy tetteleges sértés nem fogja érni, a Porta által meghatározott megállapodások (ahdnámék) és határozatok szerint megmaradnak és semmilyen módon nem zaklathatják őket. (1642-es békeszerződés. Ennek a szó szerinti változata ismétlődik az 1650-es évi példányban is.)

Ennek a török változata így hangzik: „yedinci madde bu dur ki Peçevide ve sa’ir yerlerde hazret-i İsa dîninde pâpista olan pâpâslar ve ruhânlar ve yezüytler ki vardır zûlm u teaddî olunur imiş rencîde olunmayub ahdnamelere ve mukaddemâ elleninde olan evamir-i şerifeye mugâyir

dahl u taarruz olunmaya (A hetedik pont a következő: Jézus őszentsége vallásán lévő pápista papokat, szerzeteseket és jezsuitákat, akik Pécsen és más helyeken tartózkodnak, akiket sanyargattak és zaklattak, most már ne háborgassák. Az ahdnámék és korábban kezükben lévő szent parancsolatok ellenére ne avatkozzanak dolgaikba és ne zaklassák őket. (1641).”

A következő békeszöveget a kiadáskor 1654-re dátumozták. Ezzel a békeponttal kapcsolatban van némi bizonytalanság (a békepontban hivatkozott 1664-es béke említése miatt). A békepont így hangzik: „yedince madde: yetmiş beş (elli bir?) senesinde vâki olan sulhda nişân-i hümayûn verilmişdür papişda mezhebinde olan papaslar ve ruhbanlar ve yezûvî yedlerinde [...] zülm ve teaddî olunmayub. (A hetedik pont: az [ezer]hetvenötödik évben (sic: 1664) megkötött szerződésben szultáni berát (privilégiumlevél) adatott ki. A pápista valláson lévő papokat, szerzeteseket és jezsuitákat, [akinek] a kezében [...] van, ne zaklassák és háborgassák. (1654).”

A fentiek alapján úgy tűnik, hogy a pécsi egyházmegyét érintő megszorítás helyett a későbbiekben is visszatértek a katolikus egyház szabad működésének az engedélyezéséhez. Ez az állapot az 1664-es békéig állhatott fenn. Bár a békepontokban nincs nyoma annak, hogy újabb engedmények születtek volna a katolikus egyháziak Oszmán Birodalomban folytatott tevékenységéről, a bécsi levéltárban mégis vannak adatok arra, hogy I. Lipót diplomáciája elérte, a Habsburg Monarchia szerzetesei szabadon tevékenykedhettek a Szentföldön.

A karlóczai béke megkötésekor hasonlóképpen született meg a megállapodás, ebben az esetben magában a békeszerződésben is kitértek a kérdésre (1699:13. pont). A békepont kimondja a katolikus vallás gyakorlását megszorítások nélkül és a templomok javíttatásának engedélyezését, ugyanakkor azt is szabályozta, hogy a béke ratifikációjára menő császári nagykövet adjon be kérelmet a jeruzsálemi zarándoklat engedélyezésére is.

Ennek a békepontnak az értelmében a katolikus szerzetesek Szentföldi működését a szultáni udvar nagyúri privilégiumlevél (berát-i hümajûn) kibocsátásával rendezte, melynek török kéz által készített másolatai (közel egy tucatnyi mennyiségben) ma is megvannak a bécsi HHStA-ban.

A fentiekből látható módon a templomok újjáépítésének engedélyeztetése és a hódoltsági szabad katolikus vallásgyakorlat jogi biztosítása még a békeszerződések szintjén sem volt egységesen rendezve a 17. században. Nem is szólva arról, hogy mekkora a különbség a „törvény” betűje és a mindennapok gyakorlata között. Sajátos helyzet, hogy időnként a hódoltság megléte biztosította kisebb-nagyobb katolikus zárványok számára a fennmaradást, mint például az egri püspökség gyöngyösi-jászberényi térségében. A királyi Magyarország területén maradt egyházi előjárók helynökkök útján biztosították a magyar katolicizmus intézményeinek helyi ellenőrzését, a lakosság közötti feladatok elvégzését, s nem utolsósorban (illetve pl. a szegedi ferencesek és a csanádi püspök kapcsolatában elsősorban) az egyházi adók beszedését. Ennek a rendszernek a teljes hódoltságra való feltárása, a különbségek pontos bemutatása nagyon fontos volt a hasonló kiindulóponttal bíró, azonban teljesen más gyakorlatra felépített horvátországi összehasonlításokor.

A hódoltsági jelenlét súlya területileg nem volt egységes, a határokhoz közel a kapcsolat az egyházi előjárók és a hívek között nagyon szoros lehetett. Ezt bizonyítja az, hogy a határokhoz

viszonylag közel lévő hódolt egyházi birtokok terményben is lerótták az egyházi adót (a kiviteli vám lefizetése után). Kíváncsi lettem volna, hogy a terület szpáhijaival, a török birtokosokkal, az oszmán állam tisztviselőivel miképpen lehetett egyezkedni a katolikus egyház volt tulajdonai közös használatáról?

A hódoltság katolicizmus vallási életében a protestáns hatások mellett a jó szándékú, de képzetlen licenciátusok tudatlansága igen jelentős hitgyakorlati tévedésekhez és szabadoságokhoz, esetenként bűnökhöz is vezetett. Ez a helyzet a kinti előljáró és a hívek viszonyának egy másik oldalát is mutatja. Mivel a rendellenességek (pl. az egyháziak részéről az ágyasok tartása) már megszokottak lehettek a helyi lakosság körében, a kívülről dirigáló püspök és a helyi szinten is működő jezsuiták fellépése ellen mindig jó védelmet jelentett a helyi török hatóság, mivel szpáhinak érdekében állt a viszonyok, és a közösségek megszokott életének biztosítása. A kérdés természetesen nem ismeretlen a szakirodalomban, mégis nagyon érdekes, hiszen a hódítók és meghódítottak sajátos kapcsolatrendszerének ez is az eleme volt.

Nagyon érdekes eleme, és a kondomínium másik (török aspektusa), ahogyan a muszlim hatalom gondolkodott a hódoltságban elhunyt papok örökségéről. Eleinte a török méltóságok az örökség felét meghagyták a rokonoknak, vagy ha azok nem voltak, a „kinti” püspöknek. A disszertáció szerint a 1670-es évektől ez a folyamat megváltozott, az örökség teljes összege a szultáni kincstárba kellett, hogy vándoroljon. Ennek az indoka az volt, hogy a szultán életük folyamán szabadságban tartotta az egyházakat, tehát a haláluk után a kincstár rátehetette a kezét a vagyonukra. Ez az elem, vagyis a konfiskálás ideológiája arra utal, hogy muszlim hatalom részéről a hódoltsági pap az oszmán rendszer elemének számított. Átnézve a Macit Kenanoğlu által írt könyvből a balkáni katolikusokra vonatkozó, elsősorban oszmán-forrásokból összeállt képet, abból egy fentivel azonos szemléletet lehet rekonstruálnunk. (119. old.)

A disszertációban többször előkerül a templomépítés ügye is. Ez annyiban is nagyon fontos, hogy elméletileg a szultán földjén csak azok a templomok maradhattak meg, azokat lehetett rendbe hozatni, amelyek már a hódoltság idején is álltak. Ennek az általánosan ismert tételnek egy-két helyen már megjelent a kritikája, hiszen a mai Bulgária területén is épült előzmény nélküli templom, mint ahogy a téma neves holland kutatója, Michael Kiel is bemutatta. Úgy tűnik, hogy a magyarországi egyháztörténeti anyag újabb adalékokat is szolgálhatna a kérdéshez. (Mellesleg jegyzem meg, hogy a kecskeméti református templom építésének oszmán kontextusa szintén érdemes feladatot kínálna.)

A hódoltságban lévő katolikus szerzetesek balkáni eredetű csoportja szervezeti kereteiben is betagozódott az oszmán államigazgatás rendszerébe. Mint a szerző is megállapította, a balkáni ferencesek a szultáni udvarból és a budai pasától szereztek kiváltságleveleket (előbbi esetben berátot), amely alapján török hivatali segítséggel szorították ki a jezsuitákat a Pécs környéki területről. Erre azonban a 17. század első évtizedeiben a szegedi ferencesek esetében is találunk példát, ugyan nem a katolikus ellenfeleiket, hanem az ortodox egyház túlsúlyát akarták a fojnicai ferenceseknek II. Mehmed idején adott ahdnáméja másolatának felhasználásával visszaszorítani. Talán ennek az esetnek olyan üzenete is volt, hogy a szegedi ferencesek a meglévő magyarországi kötődésük mellett maguk is alkalmazták a délről jövő boszniai ferences

expanziót saját védelmükre, miközben tarthattak attól, hogy a nekik adózó falvakat (az ortodoxok mellett) a boszniai ferencesek is elvehetik tőlük.

A disszertáció második fele nagyon hasonló szerkezeti felépítés szerint jött létre, mint az előző, szűkebben vett magyarországi hódoltságról szóló rész. Ahhoz az összehasonlításhoz, amelyet a szerző tervezett, világos egymáshoz összevethető jelenségekre volt szükség. Mivel a szlavóniai és szerémségi hódoltság a magyar szakirodalom alapján szinte egyáltalán nem értelmezhető, ezért elengedhetetlen volt a hatalmas forrásbázis felhasználása mellett a horvát forráskiadások és szakirodalom feldolgozása is. Az a nyelvi kompetencia, az az elegáns, szinte nyomozásszerű aprólékos vizsgálat, amellyel szétszálazta a források adatait, igen meggyőző. Lehet, hogy a megállapításom nem pontos, de a disszertációt olvasva az volt a benyomásom, hogy egy felszínes vizsgálat akár teljesen ellentétes eredményre is vezethetett volna. Az alaptétel szerint a magyar katolicizmus a kondomínium világi adminisztrációja mellett hatolt be a hódoltságba, amely a szerzetesrendek lelki gondozása mellett a helynöki, vikárius intézményrendszer megszervezésével valósult meg. A disszertáció szerint ugyanezzel állunk szemben a „török Horvátországban” is, vagyis elsősorban Szlavóniában. A különbség csak az előjelekben van: míg a magyarországi térfélen a határ túloldaláról, elsősorban a megyéspüspökök tettek lépéseket a török területen maradt érdekeltségeik biztosítására, addig a horvát területen a hatalmasra nőtt boszniai ferences provincia szeparatista törekvései „menekültek” a magyar-horvát egyházi hierarchia védelme alá. Ilyen kísérletek megvoltak a magyar hódoltságban is, hiszen a bosnyák ferencesek a Propaganda Fidei Kongregáció támogatásával mindent maguk irányítása alá kívántak rendelni, hogy a gazdagabb plébániák jövedelmeivel anyagi megélhetést biztosítsanak a mélyen délen, a Balkánon lévő kolostoraik számára. A szlavóniai ferencesek elszakadási törekvése rövid belgrádi orientáció után egy erős zágrábi kapcsolat kiépítését jelentette. Molnár Antal így summázta a következtetéseit: „első látásra a magyar mintát követő zágrábi hódolt helynökség csak látszólag volt az oszmán-horvát kondomínium megnyilvánulása. Ez a történet éppen a magyar példa fordítottja, hiszen valójában egy balkáni egyházi intézmény, a bosnyák ferences rendtartomány belügyeiről volt szó, amelynek következményeként itt nem a királysági intézmény hatolt be a hódoltságba, hanem a hódolt intézmény nyúlt át a határon, és vitte magával tényleges súly és támasz nélkül királysági püspököket.”

Mint látható, a magyar és a balkáni egyházi intézmények határa a Pécs és a Szeged magasságában húzódott, addig a magyar volt az erősebb, attól délre, különösen pedig a Szávától délre a balkáni volt az erő pozíciójában.

A magyar és a horvát hódoltság összehasonlító vizsgálata tehát arra az eredményre vezetett, hogy a Salamon Ferenc és Szakály Ferenc által lefektetett elvek a magyar kondomínium létéről és működéséről, illetve annak egyedüliségéről, kiállták a próbát. Egyet kell értenem a szerzővel abban is, hogy ennek az eredménynek a nemzetközi oszmanisztikába való bevezetése valóban szükséges lenne. Még olyan nehézség és veszély árán is, hogy ezt a különleges helyzetet különösebben mély elemzés nélkül a magyar történetírás „nacionalista felfogásának” tartanak, ahogyan erre eddig is példákat találhatunk.

A disszertációt alapos és jól felépített, forrásokkal és szakirodalommal alátámasztott tudományos eredménynek látom, melyet nyilvános vitára alkalmasnak tartok. Ugyanakkor kérem a tisztelt védési bizottságot, hogy a jelölt számára az akadémiai doktori cím odaítélését támogatni szíveskedjenek.

Szeged, 2019. június 1.

Üdvözlettel

Papp Sándor

egyetemi tanár